

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен
„доктор“

Автор на дисертационния труд: Илияна Димитрова Кунева
докторант в Секцията за съвременен български
език при Института за български език

Тема на дисертационния труд: „Възклицателните и подбудителните изречения
в съвременния български език“

Рецензент: доц. д-р Йовка Тишева
Катедра по български език, ФСФ, СУ „Св. Климент Охридски“

Представенията за рецензиране дисертационен труд е с общ обем 168 стандартни страници и е структуриран в 6 части: увод, четири глави – всяка от които приключва с обобщение на направените наблюдения и изводи, заключение. Библиографията включва 61 заглавия - на български, английски и едно на немски език.

Основният изследователски проблем в дисертационния труд е свързан с един от основополагащите общотеоретични въпроси на езикознанието - за отношението между съдържанието и формата, между плана на съдържанието и плана на изразяването, конкретизиран чрез търсене на връзките между семантиката на изречението, синтактичната му структура и реализацията на тази структура в различни контексти. Анализите, направени от И. Кунева, тръгват от съществуващите класификации на видовете изречения по комуникативна цел (цел на изказване, комуникативен статус) и са провокирани от факта, че в тези класификации се наблюдава разминаване между формални характеристики на видовете изречения и употребата на тези изречения. Тъй като в речевата практика се наблюдават „несъответствия“ между формални особености и реализирани функции, акцентът в изследването е поставен върху механизмите, върху различните начини за осъществяване на комуникативната цел, а не – както е направено в традиционните граматики - само върху езиковите единици или форми, които могат да маркират съответната цел. Това определя *актуалността* на разработения в труда проблем в научно отношение – във връзка с детайлизирането на съществуващите синтактични класификации, и в научно-приложно отношение – с оглед на конкретното описание на синтактичните единици, на определени граматични форми и на елементи от речника, на обучението по български език на различни равнища и преподаването му като роден или като чужд

Ясно и точно са определени предметът и обектът на научното изследване. Предмет на разглеждане са механизмите за осъществяване на определена комуникативна цел чрез изречения с различни формални характеристики. В изследването са включени и случаите, когато едно изречение може да служи за

изразяването на различни комуникативни цели в различни случаи или чрез него да се осъществява една основна и друга – допълнителна, комуникативна цел. Обект на изследване са възклицателните и побудителните изречения в съвременния български език, определени не само според формалните, но и според семантично-функционалните им признаци. По този начин в работата намират място както изречения, които формално се причисляват към побудителните, така и други, които имат други формални белези, но също изразяват побудителност при определени условия. Поради избрания подход - да се разглеждат механизмите за реализиране на комуникативната цел, изречения, които имат същите формални характеристики като тези на побудителните, но не изразяват побудителност, както и изречения, в които изразяването на емоционална реакция е само допълнителна цел, не попадат в обекта на анализите. Така зададеният изследователски подход обаче в известна степен е стеснен, тъй като не намира пълно отражение при формулиране на целта на изследването – представяне на „особеностите на разглежданите видове изречения чрез възможните им употреби и в пълния им спектър според начините за осъществяване на комуникативната цел” (стр. 6). Формулирането на първата от научните задачи - дефиниране на обекта на изследване, представя по-скоро един от очакваните резултати; четвъртата задача е зададена прекалено общо и не представя насоката на анализите – дали те ще са свързани с речевата практика и ще се анализират напр. реални речеви ситуации, или примерите ще останат в полето на писмените текстове; не е посочено кои са факторите, които ще се разглеждат – лингвистични, свързани със средата/речевата ситуация, социални или други. Заявеното представяне на методологията на изследването всъщност представлява описание на използвания метод - анализът на изречението се реализира, като се представя контекстът, в който то е употребено, и се посочват случаите, когато тълкуването не е еднозначно.

Вероятно поради факта, че темата на дисертационния труд е свързана с една традиционна за синтаксиса класификационна схема, И. Кунева не е включила в уводната част преглед на използваните в изследването основни понятия и свързаната с тях терминология. На първо място, не е посочено ясно каква постановка се приема по отношение на ключовото понятие „комуникативна цел” – с изречението или с изказването се свързва то; дали това е характеристика на изреченската структура, или се свързва само с употребата на изреченията в конкретните речеви ситуации. Дали комуникативната цел се свързва с резултата, който говорещият иска да постигне, или с „правилното разбиране на смисъла, вложен от говорещия, от страна на събеседника” (стр. 133), тоест свързва се със семантиката на изречението, не с неговата форма или употреба? Ако „Комуникативната цел се определя от търсения резултат от страна на говорещото лице” (стр. 6), тогава анализите би трябвало да са насочени изцяло към равнището на речта и да се реализират с методите на функционалната или комуникативната граматика, на прагматиката или подобни научни направления. Тази насока не

съответства на разглеждането на „формални показатели за вида на изречението – това са средствата, чрез чиято семантика се осъществява комуникативната цел и тяхното наличие или отсъствие е определящо за вида на изречението” (стр. 19), подробно описани за двата вида изречения съответно в III и в IV глава, нито на избрания модел за анализ: “на базата на определенията за видовете изречения са описани различните езикови средства, чрез чиято семантика се осъществява комуникативната цел” (стр. 8).

В работата се приема, че всяко изречение служи за реализиране на една (основна) комуникативна цел, но не се коментира какво е мястото на представената при някои изречения допълнителна комуникативна цел в синтактичната (формалната) и в семантичната им структура – например има ли специална позиция за средствата, които я означават, или става дума за „разпръскване” на показателите на илокутивната сила в различни фрази в изречението. Подобно на възклицателността и подбудителността, характеристиките на допълнителната комуникативна цел са представени чрез средствата: „чрез формален показател за друг вид изречение (експлицитно) или на базата на пресупозициите и умозаклученията на адресата (имплицитно)” (стр. 162). След като в изречението присъства показател за определена комуникативна цел, но слушателят го осмисля по по-различен начин, очевидно и при двата типа става въпрос за прилагане на механизмите на логическия извод и на умозаклученията.

Прегледът на проучванията по темата на дисертацията, направен в I. глава от работата (стр. 10-45), показва, че И. Кунева е запозната със състоянието на проблема в *научната литература*. Дисертантката представя мненията за разглежданите видове изречения, включени в граматиките на съвременния български език, в монографии и статии на български автори. Тук бих препоръчала на И. Кунева да се запознае и с изследванията по фоностилистика и проучванията за изговорните стилове на българския език, тъй като застъпените в дисертацията постановки при разглеждане на интонацията на видовете изречения не покриват всички аспекти на прозодичните средства, реализирани в устната реч. В общотеоретичен план личи добрата осведоменост на авторката по въпросите, свързани с класификацията на изреченията по комуникативна цел, илокутивната сила на изказванията, прагматичните аспекти на езиковите единици. Тя систематизира мненията в англоезичната литература по посочените въпроси, като ориентира прегледа на литературата пряко към целите и задачите на своето изследване. В този смисъл постановките, представените в I. глава, не са включени самоцелно, а представят общите методологически постановки на изследването.

Добрата ориентация на авторката в проблематиката се проявява и в избора й да дискутира въпросите на възклицателността и на подбудителността, преди да пристъпи към конкретните анализи на изреченията, чрез които говорещият търси реализирането на своите цели. И възклицателността, и подбудителността са определени обаче чрез средствата, които ги изразяват, тоест чрез съответните

видове изречения. Възклицателността е „основен признак на възклицателните изречения и означава, че основната комуникативна цел е изразяването на емоционална реакция, при това подчертано, или лично отношение, или силна експресивност с цел въздействие върху аудиторията (това не е непосредствено изразяване на емоционална реакция), докато емоционалност може да бъде изразена и в изречения, които имат друга основна комуникативна цел” (стр. 49). Така се конкретизира и дефиницията на възклицателните изречения – чрез тях говорещото лице не въздейства на събеседника, за да предизвика определена реакция, а изразява своята емоционална реакция или отношение спрямо даден факт или ситуация. Много точно е наблюдението на И. Кунева, че причината за емоционална реакция може да бъде само реален факт или събитие, на което говорещото лице е свидетел или осъзнава с изненада и заради това всички възклицателни изречения имат общ признак – реалност на действието, означено с глаголната форма в тях. По този признак изреченията може еднозначно да се определят като възклицателни, докато при представяне на неосъществено или неосъществимо действие изреченията трябва да се отнесат към други групи, най-често към желателните изречения.

Подбудителността се реализира при употребата на подбудителните изречения, чрез които „говорещото лице въздейства на събеседника, за да извърши дадено действие, назовано в пропозицията чрез глаголната форма (основният случай)” (стр. 57). Тя има различни степени на проява в зависимост от възможностите говорещото лице да налага своята воля върху модалния субект – заповеди, нареждания, разрешения, заплахи, молби и под., изразени формално и неформално и с различни прояви на учтивост. Важно е наблюдението, че условие за осъществяване на комуникативната цел при употребата на подбудителните изречения е действието да има конкретен вършител и да е възможно. По този начин подбудителните изречения се отделят от желателните, с които или се означава неосъществимо (ако е било възможно, то не се е осъществило) действие, или нямат конкретен вършител, или не зависят от волята на говорещото лице или събеседника.

С най-голям дял при формиране на приносите в дисертацията на И. Кунева безспорно са III и IV глава от текста, в които се разглеждат подробно видовете възклицателни и подбудителни изречения, формалните средства за маркиране на комуникативната цел и механизмите за реализирането ѝ в различни контексти. Анализите и изводите, направени в дисертационния труд, се основават на богата и надеждна база данни. Преобладаващата част от примерите са от Българския национален корпус; към тях са добавени лично събрани от дисертантката примери от художествената литература, от други корпуси на българския език и от интернет. Представителността на данните се дължи не само на обема на корпуса, а и на подбора на примери от различни стилове и периоди.

Дисертантката систематизира формалните показатели на комуникативната цел и на тази основа предлага детайлни класификации на възклицателните и на подбудителните изречения. Освен че *разширяват теоретичните знания* на равнището на синтаксиса, тези наблюдения и обобщения могат да се използват като надеждна основа за различни типове анализ с приложна насоченост. Наблюденията на И. Кунева показват, че емоционалността може да се изрази чрез три типа изречения: възклицателни, емоционално маркирани изречения, които имат друга комуникативна цел, и експресивни изречения (клетви, пожелания, благодарности и под. етикетни или процедурни формули) (стр. 114). Възклицателните изречения могат да бъдат образувани с експлицитни лексикални показатели на комуникативната цел: възклицателни междуметия, местоимения за интензификация, адмиратив или драмативен императив, или целта да е означена само чрез интонацията. Като отделна подгрупа тук са разгледани подробно и реторичните въпроси. В работата не е ясно посочено с каква методика и чрез какви средства се анализират интонационните особености на видовете изречения, затова би било добре И. Кунева да направи съответните уточнения. Приемането, че пунктуацията в края на изреченията е надежден знак за интонационното им оформяне, невинаги се потвърждава от реалната речева практика. Би било интересно да се даде повече мотивировка и на някои от твърденията във връзка с ролята на частиците, напр. че въпросителните частици *ли* и *нали* могат да функционират и като прагматични маркери.

Подбудителните изречения могат да бъдат два типа: безглаголни – оформени с междуметия, и глаголни – с форми за повелително наклонение, с перформативни глаголи в изявително наклонение, а при индиректно изразяване на подбудителност – с форми за условно наклонение. Според силата на изразената подбудителност изреченията изразяват неотложни заповеди или груби нареждания, забрани, заплахи, обещания – като косвена подкана, неутрални подкани, инструкции и упътвания, молби и искане на позволение.

В периода на обучението си И. Кунева е представила своите наблюдения върху средствата за изразяване на възклицателност и подбудителност в *три статии*, две от които са публикувани в сп. „Български език”. Броят публикацииите и характерът на изданията отговарят на изискванията по настоящата процедура.

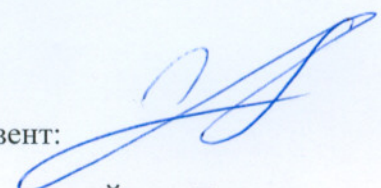
Авторефератът на дисертационния труд точно и вярно отразява основните насоки, с които е свързана разработката, постигнатите положителни резултати от анализите и обобщението на научните приноси.

Заклучение: Представеният от Илияна Кунева дисертационния труд на тема „Възклицателните и подбудителните изречения в съвременния български език” показва убедително нейните задълбочени знания в областта на синтаксиса и прагматиката, уменията ѝ да прави точни наблюдения и да анализира обективно

езиковите факти, да систематизира и обобщава постигнатите чрез анализите резултати. Това ми дава основание да предложа на Илияна Димиитрова Кунева ДА СЕ ДАДЕ образователната и научна степен „доктор”.

07.03.2014 г.

Рецензент:

доц. д-р Йовка Тишева